

УДК 111.852 (09)

СЕМІОТИКА ФОРМ ЕСТЕТИЧНОГО ЗНАКУ

Ю.Ю. Полулях

У статті розглядається семіотична морфологія естетичного знаку з точки зору діахронії семіозису. Пропонується типологія форм естетичного знаку від речі як знаку до транс-естетичного знаку.

Ключові слова: річ, знак, естетичний знак, естетичний семіозис, соціальні тексти, культура.

Вітчизняна семіотика культури як дисципліна, яка розглядає «взаємодію різновлаштованих семіотичних систем, внутрішню нерівномірність семіотичного простору, необхідність культурного та семіотичного поліглотизму» [1, с. 130], традиційно естетичну проблематику поміщала в область аналізу художніх форм, які конкретизувала в понятті «художнього тексту». В рамках семіотичної аналітики склалося уявлення про два типи комунікації: а) буденної (природної), яка виступає як інформаційно-надмірна і служить кристалізацією системи спілкування, і б) художньої, яка виступає як джерело актуальної інформації, в якій постійно здійснюється приріст інформації і відбуваються процеси неврегульованого представлення значення по відношенню до природної комунікації, тобто порушуються закономірності природної комунікації. Художня комунікація іменується так само і естетичною, але дослідженню й аналізу піддаються саме художні предмети. Але бінарне уявлення про дихотомічну текстуальність культури (ділення культури на буденні та художні тексти) виступає як старе метафізичне зіставлення логічного й образного пізнання, яке в рамках сучасних філософських методів є регресивним утворенням і не дозволяє адекватно досліджувати область соціокультурної динаміки. Проте, критика як лінгвоцентризму семіотики, так і художньої інтерпретації естетичного регіону соціокультурного буття, дозволяє вести розмову про неоднорідні способи структурації та функціонування естетичного середовища культури, естетичної області семіосфери.

Мова йде про знаки, які модифікуються в просторі естетичних та художніх конфігурацій. Слід безумовно усвідомити – знак та знакові відношення як соціокультурні елементи диференційованого утворення континууму осмислення людського життя та практики даються людині в її діяльності в першу чергу невідривно від предметів її діяльності та мислення. Естетичний знак фіксує рухому та мінливу ситуацію, яка будується на певних рухах семіозису як розгортання естетичного семіозису від речі (події, акту, процесу, мислення, діяльності) в її безпосередній даності перцептивного виразу до осмислення речі в понятійному мисленні. Тут ми хочемо вказати не на формаційну, цивілізаційну, культурну або яку-небудь іншу залежність естетичного семіозису, а спробувати представити його рух на основі властивих будь-якому семіозису закономірностей. Ми можемо припустити, що типологія розгортання естетичної знаковості від речі до художнього

предмету, тобто діяхронія естетичного семіозису, наступна:

1) Річ, яка узята не сама по собі, а безпосередньо в зацікавленості людини, в її практиці, утилітарній діяльності (у семіотичному плані – річ є знаком своєї утилітарної функції та супроводжуючих цю функцію конотацій [2, с. 418-420]). Це фаза функціонування соціальних текстів першого порядку, утворення синтагматичних «формул діяльності», які володіють дифузним характером, де соціокультурні поля ще нерозривні один від одного, розмиті та постійно переходять один в одного, а установки соціокультурної реальності швидше існують у вигляді не артикульованого (надсвідомого) табу та розпоряджень.

2) Річ, яка поміщена в той або інший соціальний текст (релігійний, правовий, нормативний, економічний і так далі), несе окрім безпосередньо утилітарної функції додаткове смислове навантаження (римська пенула як носій сенсу «військовості» або баньянове дерево в буддизмі як носій сенсу «пробудження», золото як носій мінової вартості). Це фаза функціонування соціальних текстів, в якій семантика тексту вже оформилася, але ще немає оформленої синтактики, функції знаків тексту виконують залучені зі сторони речі. В даній фазі в семіотичному плані діяльності починають актуалізуватися ахронні властивості, які є чистими можливостями знаковості, які реалізуються в знаковій ситуації та відсилають до речі [3].

3) Біфункціональна річ, де до утилітарної функції додана як супроводжуюча нова функція, що виражається змінами в її матеріальній структурі (розфарбовування тіла та татуїровки, декорування одягу, речей та житла, монети з певною чеканкою або купюри з особливим розфарбовуванням). В цій фазі функціонування соціальних текстів залучені з боку речі починають виражати синтактику тексту за допомогою модифікації своєї зовнішньої сторони. Разом з утилітарною функцією тут виступає в найпростішому вигляді й естетична функція в її первинному абстрактному плані, який можливо визначити як ізолювання предмету та зосередження на ньому уваги; це – перед-естетичний знак. В цьому знаку емоції ще безпосередньо пов'язані з причинно-наслідковим зв'язком та несуть великий відбиток фізіологічних параметрів, а сприйняття «фільтрується» кодами, які пов'язані з безпосередністю нероздумуючого привласнення та первинного соціального відтворення. Тут слід говорити про естетичне як про сторону або аспект (сигнальний модус) речі, які представляються нерозривними від речі. Перед-естетичний знак в морфології естетичного знаку – це щонайперша та змістовно бідна абстракція, це рівень, де є достатній чуттєвий вираз, де відчуття – основа досвіду та практики.

4) Річ, в якій утилітарна функція відступає на другий план та поглинається іншою функцією, – створення (а не використання тих, що вже є) речей з мета-утилітарними (знаковими) функціями. У мовному вислові в даній фазі утворюються лінгвістичні тексти, які Лотман іменує текстами другого порядку [1, с. 131], тобто створюються системи спеціалізованих мовних висловів. Це фаза функціонування культурного капіталу, тут починається формування автономних полів з їх особливими способами дискурсії та символічного обміну. Ахронні властивостей речі переходять в знакову систему, яка референціально пов'язана з цими властивостями за принципом фрейму. Тут виникають речі з домінуючою естетичною функцією або естетичні знаки як такі, де елементи синтактики, що

раніше виступали як супроводжуючі, знаходять статус самодостатніх (по Канарському – декоративна функція продукту, який вже не несе безпосередню утилітарну мету споживання, утілює образ суспільної значущості взагалі [4, с. 66]). У естетичному знаку як знаку ми вже маємо справу із зняттям абстрактної невизначеності структури перед-естетичного, тут вже починається конкретна реалізація естетичного в прагматичному та семантичному аспектах. Варто підкреслити, що на даному етапі естетичного семіозису важливі відносини, пов'язані з тими матеріальними елементами, які можуть певним чином виражати ці відносини і тому позиціонуються як невід'ємні від речі, але не розчиняючись в ній, як ми маємо це в перед-естетичному знаку. У естетичному знаку важливі відносини в першу чергу оцінені. Тут відбувається конструювання того, що Дорфман Л.Я. вдало позначає як «емоційна тканина» [5, с. 172-174]. Емоційна тканина – це в якомусь сенсі емоційний тон як знак емоції, але це сконструйований емоційний тон, який виражається через інтеграційні структури цього конструювання. Емоційний тон виділений в окрему площину та виступає як свідомий (у сенсі соціальної та культурної кодифікації) конструкт. Особливістю цього конструкта є те, що він направлений на своєрідне освоєння дійсності, соціокультурне конструювання реальності як конкретної естетичної значущості.

5) Річ, яка співпадає з принципом текстуальності, або річ-текст – наочна сторона речі є знаком, її функціональна сторона – комплексом елементів з різними значеннями-функціями (референціальними, репрезентативними, організаційними, сугестивними тощо). Художні твори, які виникають на даній фазі створення речей-текстів, включені в ідеологічне фреймування соціокультурної реальності, але за допомогою утворення значущості тексту на основі співвідношення комплексів значень та естетичних емоцій, які вже виділені в окремі соціальні емоції за допомогою утворення біфункціональних та мета-утилітарних речей. Цей етап естетичного семіозису даний як мета-естетичний знак, який в художніх творах розділяється на художній знак та художній текст. Основною особливістю існування мета-естетичного знаку є неоднорідна нарація, яка пов'язана з продуктивною уявою та емоціями, які модифікуються в образи. Тут емоційна тканина дробиться емоційним тоном на диференціюючи її окремі емоції, які конкретизуються в образах. У фазі мета-естетичного знаку річ уявляється у вигляді асоціативно-образного варіювання в ідеації, але вона тут ще не відірвана від чуттєвої даності, тобто ахронні властивості речі ще представлені в мета-естетичному знаку, але вже залежні від семіотичних інтенціональних властивостей. Особливістю мета-естетичного знаку є те, що він направлений на образне конструювання реальності на основі виділення одиниць, які диференціюють конкретну естетичну значущість та які здатні об'єднуватися в синтагми.

6) Мета-функціональні та дисфункціональні речі, які повністю поглинені сферою уявного, причому не продуктивного уявного, конституйованого моделями та кодами корелятивного поля образу (локального ізоморфізму) та природної реальності, яка представлена через соціокультурну реальність, а уявної сфери несвідомого, такого, що протистоїть репресивній сублімації (деспотизму імперіалістичного уявлення означника [6, с. 316-341, 379-413, 507-601]), але який

при цьому володіє потоком обсессій, конститууючи функціональність речі у сфері дії ірраціональних чинників людської психіки, коли річ виступає не як знак своєї функції або функцій, а коли функція (функції) речі виступає як знак своєї функціональності, коли модифікація речей відбувається заради самої модифікації, позначеної не у сфері тотожності та суперечності, а у сфері відмінності та повторення. Тут виникає транс-естетичний знак, який прагне сам виконувати функції виділених тишів естетичного знаку, нав'язуючи себе через обсессії (невротичні та психотичні) шизоїдного дискурсу, намагаючись виступити з одного боку всеосяжно-універсально, а з іншого – бути особливим, специфічним сигніфікативним утворенням, що підкреслює свою віддаленість від репресивної цивілізації. Для характеристики транс-естетичного знаку слід взяти до уваги, що в ньому тілесність реалізує функції ментальності, в ньому ментальність набуває статус зовнішнього ракурсу, а тіло – внутрішнього. Спроба пронизати всі неоднорідні рівні естетичного та при цьому виконувати свою особливу функцію представлення світу як семіотичного несвідомого – така характеристика цього знаку. Його поява не означає скасування решти знаків, вони продовжують існувати нарівні з ним, але культурний капітал починає концентруватися в основному в таких знаках, виражаючись у відповідних економічних вартостях, оскільки споживання в даній фазі охоплюється транс-естетичним, яке направлене в першу чергу на несвідоме та симуляцію.

Така приблизна морфологія естетичного семіозису в типології естетичного знаку. Ключовою категорією, яку ми виділили, стало поняття «естетичний знак», що дозволило розглянути естетичний знак в світлі морфологічної типології, яку цілком можна вважати функціональною.

Список литературы

1. Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста // Избранные статьи в трёх томах. Том I. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Талин: «Александра», 1992 – с. 130-133.
2. Барт Р. Семантика вещи // Система моды. Статьи по семиотике культуры. – М.: Издательство им. Сабашниковых, 2003. – с. 416-426
3. Пятигорский А.М. О некоторых теоретических предпосылках семиотики // Избранные труды. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – с. 30-32
4. Канарский А.С. Диалектика эстетического процесса. Генезис чувственной культуры. – К.: «Вища школа», 1982. – 192 с.
5. Дорфман Л.Я. От неклассической к метаиндивидуальной психологии искусства // Эстетика: информационный подход. М.: Смысл, 1997. – с. 158-189
6. Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: капитализм и шизофрения. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 672 с.

Полулях Ю. Ю. Семиотика форм эстетического знака.

В статье рассматривается семиотическая морфология эстетического знака с точки зрения диахронии семіозиса. Предлагается типология форм эстетического знака от вещи к транс-эстетическому знаку.

Ключевые слова: речь, знак, эстетический знак, эстетический семіозис, социальные тексты, культура.

Poluliah J.J. Semiotics of forms of aesthetic sign

In the article is examined semiotics morphology of aesthetic sign from point of diachronia of semiosis. In work is offered typology of forms of aesthetic sign from a thing to the trans-aesthetic sign.

Keywords: *speech, sign, aesthetic sign, aesthetic semiosis, social texts, culture.*

Поступило в редакцію 25.12.2007